

„ÉLETPSZICHOLÓGIA” (II.)

Egy még nem létező tudományról

HÓDI SÁNDOR

KÜLÖNBÖZŐ PSZICHOLÓGIAI ISKOLÁK: A BEHAVIORIZMUS

Ha a pszichológia „objektivitásra” való törekvését a különböző iskolák felől közelítjük meg, úgy azt kell mondanunk, hogy e téren „legradikálisabbnak” a modern polgári pszichológia legelterjedtebb irányzata, a behaviorizmus bizonyult. Az ún. „élménylélektan”, amely még a szubjektumra figyelő pszichológia csíráját hordozta magában, de az önmegfigyelésre korlátozódó kezdeti lépéseinél nem jutott tovább — tudományos irányzattá soha nem nőtte ki magát —, tulajdonképpen a behaviorizmustól szenvedte el a legnagyobb csapást.

A behaviorizmus megjelenése és térhódítása szorosan összefügg a környezethez való *alkalmazkodás* és az *irányítás* problémájával, ezért az adaptációs viselkedés objektív-kísérleti tanulmányozása terén jelentős sikereket könyvelhet el magának. Abból a naturalista felfogásból kiindulva, hogy az emberi pszichikum nem a lelki történések és tudattények együttese, hanem a viselkedés sajátosságainak rendszerezett összessége, a behaviorizmus a pszichológia tárgyát az emberi viselkedés tanulmányozásában jelölte meg. E szerint a pszichológiának a viselkedés tudományává kellene válnia, az ember külső megnyilvánulásainak kutatását tartva szem előtt. Ami viszont az ember „belső életét”, lelkivilágát illeti, azt a behaviorizmus egyszerűen tudományon kívüli kérdéskörnek tekinti. Elutasításában odáig megy, hogy nemcsak a lélek, de a lélekre esetleg emlékeztető tudat fogalmát is törölte szókincséből.

Szemléleti beállítódásában a behaviorizmus a pszichológia mechanisztikus vonalának folytatója, amennyiben az ember megismerését, a pszichikum értelmezését a szervezet feltételes reflexeinek kialakulására vezeti vissza. Egész gondolati felépítményének alapja, a lelki élet komplexitásához viszonyítva, egy meglehetősen primitív formula az „inger-

reakció” séma. Ami ugyan később kiegészül a „közbülső változókkal”, de ez a pszichológia objektív tudományosságának eme sivár gondolati alapján mit sem változtat.

A radikális empirizmusnak és a kísérleti naturalizmusnak ez a behaviorizmusban testet öltő végletes formája a *pragmatizmusban* talál filozófiai igazolásra. Nem véletlen, hogy az Egyesült Államokban lelt igazi hazára, ahol máig megmaradt a lélek nélküli lélektan kirívó példájának és virágzó irányzatának. Radikálisabb képviselői már ott tartanak, hogy a *lélektan elnevezést* sem látják tudományosan elfogadhatónak, helyette a „generális antropológia” elnevezést javasolják.

A PSZICHOLÓGIA „REKONSTRUKCIÓJÁNAK” ÚJ TERVE: AZ ALAKLÉLEKTAN

A behaviorizmus amerikai térhódításával egyidőben Nyugat-Európában is létrejött egy új pszichológiai irányzat, amely nem kevésbé heves támadásokat intézett az introspekciós szemlélet ellen. Miként a behaviorizmus, az alaklélektan is az egzakt természettudományok mintájára látott hozzá a pszichológia „újászervezéséhez”, azzal a különbséggel, hogy míg az előbbi a biológia, ez utóbbi a fizika új eszméiben kereste a megújulás lehetőségét.

Akadat persze a két irányzat között más különbség is. A behavioristákkal szemben a gestaltisták például elfogadhatatlannak tartották azt a módszert, amely a közvetlen érzéki tapasztalatra alapozva, az egyes részelemek felől, ezek szintézise révén, közelít a pszichikum bonyolult struktúrájának egészéhez. Az alaklélektan gondolati előfeltevése szerint ugyanis az „egész jelleggel bíró képződmények”, mint amilyen a pszichikum is, nem építhetők fel, nem szintetizálhatóak maradék nélkül az egyes részelemekből. Mert az „egész”, mondják a gestaltisták, nem részeinek az összessége, hanem azoktól éppen lényegi tulajdonságaiban tér el.

Sajnos az „egész” és a „részek” kölcsönviszonyának ez a — végső soron helyes — értelmezése, a lelki élet egészére vonatkozó vizsgálatokat nem sokkal vitte előre. A gestaltisták ugyanis az „egészet” — Husserl fenomenológiájának megfelelően, amelyre építkeztek — a konkrét szubjektum lététől különálló „tisza szubsztanciaként” képzelték el, mintegy a lét lényegi formáinak tartva ezeket a képződményeket. S ezek elvont lényegét keresve, az alaklélektan éppúgy figyelmen kívül hagyta a pszichés manifesztációkat létrehozó társadalmi környezetet, az individuum gyakorlati tevékenységét, mint ahogy „belülről” az érzékszervek indi-

⁷ Lásd: Jarosevszkij, M., *A pszichológia története*. Kossuth Könyvkiadó, Budapest, 1968, 546—547. old.

viduális sajátosságaival sem törődött. Ezek a különös, minden „egészre” jellemző „formaminőségek”, a gestaltisták szerint, olyan törvényszerűségekkel rendelkeznek, mint amilyenek a fizikai struktúrákra és mezőkre is érvényesek. S minthogy ekként az emberi tudatot a fizikai valósággal összevethetőnek vélték, ki is dolgozták ennek elméletét, amit „izomorfizmusnak” neveztek el.

Ez a kezdetben meglehetősen naiv és inkább csak fizikalisztikus nyelvezetével tetszelgő elmélet a későbbiekben, a fizikai-fiziológiai-pszichológiai jelenségek kibernetikai összevetése révén, új tartalmat és formát nyer. De lényege nem változott meg: a pszichikum természettudományos tárgyalásának igénye a szubjektum személyes élményei számára nem biztosított semminemű értelmezési lehetőséget.

DILTHEY HERMENEUTIKUS PSZICHOLÓGIÁJA

Aligha fér kétség hozzá, hogy az ágazati pszichológiák, a pszichotechnika, a behaviorizmus és a gestalt-pszichológia jelentős mértékben *gazdagították* „a” pszichológiát, amennyiben mindezek együttesen előmozdították az adatgyűjtést és a statisztikai elemzés technikájának fejlődését; kidolgozták a kísérleti kutatások egzaktságának és objektivitásának feltételeit; feltárták az érzékelés, emlékezés, figyelem, tanulás stb. számos törvényszerűségét; s mert nem utolsósorban temérdek információt halmoztak fel a pszichikumról: a pszichikum alkotóelemeinek kölcsönviszonyairól és az egyes részelemek sajátosságairól. De vajon mindezek alapján lehetne-e azt állítanunk, hogy a pszichológia célkitűzéseivel jelentős mértékben közelebb jutott? Egyszerűbben fogalmazva: közelebb vagyunk-e ma az ember lelki életének megértéséhez, mint száz évvel ezelőtt voltunk?

Kérdésünkre aligha lehetne egyértelmű igennel, vagy nemmel válaszolni. Válaszadásunk ugyanis elsősorban attól függ, hogy mit fogadunk el a pszichológia tárgyköréeként, hogy ragaszkodunk-e a lelki élet individuális vonatkozású kifejtéséhez, vagy hitet teszünk a pszichikum valamely pszichológiai irányzat által történő értelmezése mellett, hogy mely nézőpontnak rendeljük alá a pszichológia egészének történetét.

Ha megmaradunk amellett, hogy pszichológián a lelki élet szabályszerű összefüggéseinek tudományos vizsgálatát értjük, akkor a lélektanak, tárgyköre jellegéből fakadóan, rég el kellett volna jutnia már ahhoz, hogy ne csak a lelki élet történéseinek *formai* elemeit vizsgálja, de érdemi dolgokat tudjon mondani nekünk a lelki élet *tartalmi* vonatkozásairól is. Más szóval, feltételezve akár a legcsekélyebb fejlődést is ez irányban, a pszichológiának régen ki kellett volna dolgoznia már az emberi életre vonatkozó egységes koncepcióját, értőjévé kellett volna, hogy váljon a mindennapi élet pszichológiai természetű problémáinak,

hiszen — az individuumok szempontjából — egyetlen igazolható célja ez volna tudományosságának. E téren viszont, mint láttuk, „a” lélektan semmivel sem jutott tovább múlt századi állapotánál. Újjászerveződésének minden próbálkozása is inkább csak arra irányult, hogyan „tagadhatná” meg tárgykörének mindeme vonatkozását, hogyan találhatna más úton-módon igazolást a maga számára.

A helyzet csüggesztő volta azonban igazán csak akkor válik nyilvánvalóvá számunkra, ha meggondoljuk, hogy a pszichológia már a múlt század végén elejtette a sivár empirizmus ellenében kínálkozó másik alternatívát, amely az „én” élményeire apellált. Pedig Wilhelm Dilthey „hermeneutikus megértésre” alapozó lélektana kínált volna az emberi életre orientálódó pszichológia számára hasznosítható támpontokat. Még akkor is, ha Dilthey, az „életfilozófia” egyik megalapozójaként, nem kevésbé túlméretezte a pszichológia „megértő” módszerének a szellemtudományok terén való alkalmazhatóságát.

Dilthey a sivár empiria ellen száll síkra, okosan bizonyítva, hogy pusztán a tények, szabályok és normák eredményeként sohasem fog számunkra lelki életünk titka megvilágosodni. Ezekkel a módszerekkel a természetet *magyarázhatjuk*, mondja Dilthey, a lelki életet ellenben úgy kell *megértenünk*⁸. A természettudományos megismerésben minden összefüggés hipotézisalkotás útján áll elő. A pszichológiában viszont fordított a helyzet, nem a tények, az elemek, hanem „éppen az összefüggés az, ami az élményeinkben eredetileg és állandóan adott: az élet mindenütt *csak mint összefüggés* van jelen” számunkra (kiemelés tőlem H. S.). A pszichológiának tehát nincs szüksége arra, hogy a hipotézisek és következtetések bonyolult láncolatán át jusson el a lelki jelenségek nagy csoportjait átfogó összefüggés-rendszerhez. A pszichikus folyamatoknak és a lelki élet egyes tagjainak egészébe való összekapcsolódásai — a „hatáskiváltás” folyamatai — *élményeinkben* közvetlenül adóttak. S ez a megélt összefüggés az, ami a lényeket hordozza. Ehhez képest a lelki élet egyes tagjainak sajátosságai másodlagos fontosságúak. Ennek megfelelően — mondja Dilthey — azoknak a módszereknek, amelyekkel a lelki életet, s Dilthey szerint ennek vetületeit: a történelmet és társadalmat, tanulmányozzuk, nagymértékben különbözniök kell azoktól, melyek a természettudományokban használatosak.

Ezzel szemben a kísérleti lélektan és az asszociációs pszichológia a „korlátozott számú” és „egyértelműen meghatározható” elemek magyarázó elemzésére támaszkodik, akárcsak a természettudományok. De ez a magyarázgatás, mondja Dilthey, a pszichológia esetében feltétlenül hipotetikus marad, hiszen a lelki életre vonatkozóan a tények sohasem érhetik el azt a pontos meghatározottságot, hogy általuk kizárólag

⁸ Dilthey, W., Gondolatok egy leíró és tagláló pszichológiáról. In: *A történelmi világ felépítése a szellemtudományokban*. Gondolat Kiadó, Budapest, 1974

egyetlen hipotézis volna csak igazolható. Következésképp a „magyarázó pszichológiának” (ahová ma a behaviorizmust és gestalt-pszichológiát sorolhatjuk) semmi kilátása sincs arra, hogy a természettudományos elméletek rangjára emelkedjék. S ráadásul hiába a legjobb hipotézis, ha ennek magyarázatából sosem állhat elő a keresett lelki összefüggés, ami az élet valamely átélt vonatkozásaként számunkra mindig adott. A pszichológiának tehát, ahelyett, hogy hipotéziseket gyárt, lelki jelenségeink összefüggéseinek értelmezésére, csak fel kellene ismernie, le kellene írnia azokat, amiként élményeinkben közvetlenül és elevenen, mint megélt realitások, adva vannak.

Ez a dilthei program azonban sosem vált a pszichológia szerves részévé. Ellenkezőleg, heves ellenállásba ütközött mindannyiszor, és „lehetetlensége deklaráltatott”, valahányszor újra és újra megfogalmazódott igénye „a filozófia, a költészet vagy éppenséggel a »hétköznapi« gondolkodás részéről”⁹.

A PSZICHOANALÍZIS

A dilthei „megértő pszichológia” bizonyos vonatkozásai azonban, bár más gondolati összefüggésbe ágyazódva, mégis felbukkannak később a polgári pszichológia egyik legszerteágazóbb, legnagyobb hatású és legtöbbit vitatott irányzatában, a mélylélektanban. A mélylélelektan ez a nevezetes szerepe pedig abban a körülményben leli magyarázatát, hogy pontosan azt a metapszichológiát explikálja, azt a kérdéskört — illetve annak bizonyos vonatkozásait — teszi meg a pszichológia elsődleges tárgyává, amit a racionális fogantatású pszichológiák mint irracionalizmust száműztek e tudományból.

Pontosabban, a mélylélelektan is csak egy sajátos aspektusból, foglalkozik a metapszichológiai szférával. Freud pszichoanalízise ugyanis, amelyből ezek az irányzatok származnak, gyógyító eljárásnak indult: a pszichikum patológikus folyamatainak értelmezését és terápiáját vállalta magára. Fontos ezt leszögeznünk, mert a pszichoanalízist szívesen nyilvánítják kritikusai önkényes, spekulatív, szubjektivista koncepciónak, megfeledkezve humanista irányultságáról.

Vitathatatlan, hogy Freud koncepciójában az ember lelkén tudatlan törekvései, elfojtott vágyai, kielégületlen ösztönei mintegy sorsszerűen uralkodnak. S hogy ezek a titokzatos erők, mint a személyiség rejtett mozgatói, emlékeztetnek bennünket az irracionalizmus jól ismert magyarázó elveire, gondoljunk csak Schopenhauer megfoghatatlan „akarati elveire” vagy Hartmann „kozmosz” pszichikus erőire. Csakhogy mindezért oktalanság volna akár Freudot, akár követőit közvetlenül felelőssé tennünk és elmarasztalnunk. Hiszen Freud elsődleges célkitűzésé-

⁹ Lásd erről még Erős F., *Pszichoanalízis, freudizmus, freudomarxizmus*. Kandidátusi disszertáció, Budapest, 1980, 9. old.

nek, hogy az életükkel nehezen boldoguló, szorongó, összeroppant emberek számára gyógyító eljárást találjon, csak nemkívánatos következménye volt, hogy magyarázó elmélete az irracionálisba csúszott. Hiszen a korabeli viszonyok között, s jószerével még ma is, a már vázolt tudományelméleti okok miatt, szükségképp metapszichológiai kérdésekbe gabalyodik az, aki az emberi élet szubjektív vonatkozású kérdéseire nyúl. Freud csak elfogadta, tudomásul vette azt, amit az elvakult szcientizmus állított, hogy ti. ezen a téren racionális magyarázattal nem sokra lehet menni. S személyében ráadásul egy olyan gondolkodó nyúlt a polgári társadalmak szempontjából oly érzékeny témához, akit leküzdhetetlen nosztalgia fűzött a természettudományokhoz.

Túlságosan leegyszerűsítő volna tehát eljárásunk, ha a pszichoanalízis kritikáját elsősorban vagy kizárólag a benne foglalt spekulatív konstrukció ellen irányítanánk. Mert a Freud pánszexualizmusa, élet- és halál-ösztön kategóriapárja, rá is szorul a tudományos bírálatra, koncepciójában felfedhetők olyan analógiák is, amelyek hasznos támpontokat kínálnának ma is egy, az egyén és társadalom viszonyának vizsgálatában elmélyülő pszichológia számára. S csak az kellene hozzá, hogy a pszichológia bontsa ki a freudi koncepcióban implicite ott feszülő társadalomkritikai szempontokat.

Az emberi pszichikum freudi topográfiájában ugyanis, amely köztudottan az *ösztönén-re reális én-re és felétes én-re* tagolja az ember személyiségét, azáltal, hogy a motiváció és a tudat, az „ösztönök világa” és a társadalmi „realitás” szembekerül egymással, nemcsak a racionalizmus és irracionalizmus jelzett ellentétére lehet ismernünk, mint a polgári kultúra jellemző sajátosságára, de az egyén és társadalma kibékíthetetlennek látszó antagonizmusára is. Még ha ez az antagonizmus Freud koncepciójában egyoldalúan, az ember szexuális vágykiélésének síkjára korlátozódik is. A tudat, mondja Freud, kénytelen számot vetni a társadalom normáival, így elfojtja a meg nem engedett vágyakat, törekvéseket, érzéseket és gondolatokat. Ezek a lefojtott vágyak azonban szexuális természetük révén — Freud értelmezésében a libidó a pszichikum legfőbb energiaforrása — jelentős motivációs erőt képviselnek, feszültségeket, konfliktusokat váltanak ki az emberben. Végül soron ezek a feszültségek és konfliktusok zavarják meg az ember viselkedését, különböző pszichopatológiai állapotokat idézve elő. Eddig Freud, s ha most az ember szexuális indítékainak túlméretezettségét, illetve a libidó metamorfózisaiival kapcsolatos, itt nem boncolt freudi spekulációkat megfelelő kritikával fogadjuk is, el nem vitatható, hogy a nemek intézményesített viszonyában feszülő mindenkori ellentmondások, a szűk keretek és formák közé szorított vágyki(nem)élésből akadó súrlódások, rendelkeznek olyan „sorsformáló” erővel, van olyan patogén jelentőségük, mint ahogy azt Freud — ha kifogásolható összefüggés-rendszerbe ágyazva is — feltételezte.

Mindenesetre ezek, vagy más kínálkozó analógiák, nem elegendők ahhoz, hogy a pszichoanalízissel kapcsolatban indokoltta tehetnének más irányú túlkapasokat. Semmi sem szól például a mellett, hogy a freudi tanokból hovatovább egy következetes kritikai társadalomelméletet, egy, az ember életére alapozó pszichológiát kellene kiolvasnunk. Mert a pszichoanalízis „frankfurtianus” értelmezői között efféle elrugaszkodásra is találni példát. Freud pszichológiájának mély humanista jellegét nem lehet vitatni. Mindazonáltal mégis csak metapszichológiai szinten tárgyalja azokat az *életkérdéseket*, amelyeknek köszönheti népszerűségét és humanizmusát. Ennélfogva úgy a szaktudományos, mint a politikai-ideológiai kritikának helye van. E kritikával kapcsolatban azonban, Erős Ferencsel egyetértően, azt kell mondanunk, hogy szükségképp elvont és értelmetlen marad mindaddig, amíg érdemben nem reflektál „mindazokra az egyéni, interszubjektív és társadalmi élményeinkre, amelyek a történelmi távolság ellenére valamiképpen kontinuosnak látszanak a pszichoanalízis rendszerét meghatározó és éltető élményekkel”¹⁰. Márpedig úgy tűnik, hogy az ideológikus szféra számára még mindig alkalmasabbnak látszik elfogadni bizonyos téren a pszichoanalízis kompetenciáját — elvégre „hasznos adalékot nyújt a pszichikus zavarok gyógyításához” — és ugyanakkor politikailag-ideológiailag diszkvalifikálni — mert „mint világkép a társadalmi kérdésekre nem ad elfogadható választ” —; egyszerűbbnek látszik tehát a freudi metapszichológiával manipulálni, azt gyakorlati és elméleti vonatkozásaiban szétválasztani, mint az egész „metapszichológiai” kérdéskörre vonatkozóan elfogadni egy racionális, kritikai pszichológiai létjogosultságát.

HOGYAN TOVÁBB? A KRITIKAI PSZICHOLÓGIA ESÉLYEI

Marad mindezek után is a kérdés: miként válhatna a pszichológia a társadalomontológiai kérdések személyi vetületeivel foglalkozó tudományá? Van-e rá mód és lehetőség, hogy sívár empirizmussal takaródzó személytelenségét feladja és érdemben foglalkozzék a lelki élet bennünket érdeklő: konkrét, gyakorlati vonatkozásaival?

Ha első megközelítésre — és éppen a pszichológia sokrétősége alapján — még úgy tűnhetett, hogy kínálkozik erre lehetőség, csak éppen a pszichológia meglévő ismeretanyagát kell hozzá megfelelőképp szelektálnunk és szintetizálnunk, rövid pszichológiatörténeti kitekintőnk meggyőzhetett bennünket ennek keresztülvihetlenségéről. Meggyőződhetünk afelől, hogy a pszichológia egyébként kétségkívül gazdag ismeretanyagát egy ilyen vállalkozás során nem nagyon tudnánk hasznosítani.

¹⁰ Uo. 28. old.

Az egyes pszichológiai irányzatok ugyanis, mint láttuk, a bennünket érintő vonatkozásban a legkevésbé sem tekinthetők egymás kiegészítőinek. Ellenkezőleg, ha egymáshoz viszonyítva másként is, de lényegében véve egyazon ok miatt merült fel velük szemben legfőbb kifogásunk: az, hogy képtelenek az emberi pszichikumot élményjellegében és gyakorlati vonatkozásaiban magyarázni. A *behaviorizmus*, mert tagadja a tudatot, s vele a lelki élet minden személyi vonatkozását, mint a pszichológia tárgyát. A *gestaltisták*, mert a „Gestaltok” önszervezésének eszméjével minden evilági jellegétől — gyakorlati jelentőségétől — megfosztják a pszichikumot. A *pszichoanalízis*, mert tudattalan erőkkal, ösztönökkel helyettesíti az emberi élet nagyon is racionális, nagyon is materiális történéseit.

De még csak a kisebbik baj volna az, hogy a pszichológia meglévő ismeretanyagát egy ilyen vállalkozás során nem nagyon hasznosíthatnánk. Sokkal nagyobb problémát jelent ennél az a tudományideál, amely mélységesen áthatja az egész pszichológiai gondolkodást, s amely ezt a létrehozandó új tudományt is kizárólag a szcientizmus jegyében fogadná el. Ennek viszont, egy újabb pozitív pszichológiának, nem volna sok értelme.

Megítélésünk szerint, a pszichológia ebből az ördögi bűvös körből — a pozitivistá tudomány-modelltől és az ezt feltételező, a társadalmi status quót erősítő, szerepkörből — úgy tudna kilépni, ha *társadalomkritikai* feladatvállalásokra cserélné fel meglévő szcientikus ambícióit. Igaz, hogy az így létrejövő *keritikai pszichológia* a természettudományos értelemben vett tudományosságból kénytelen volna valamelyest engedni, ám ennek ellenében közelebb kerülhetne az emberi élet akut kérdéseihez.

Persze közléről sem egyszerű és sima ügy ez. Hiszen, mint utaltunk rá, a pszichológia mindenkori helyzete és szerepköre az egyén—társadalom viszony sajátosságainak felel meg, annak függvénye. Következésképp a pszichológia szerepkörét illetően változás csak attól remélhető, ha változik az egyedi emberek helyzete a társadalmi lét egészében. Az önigazgatású szocialista társadalom fejlődése elvileg magában hordozza ennek lehetőségét. Ám ha a pszichológia szerepvállalásainak ideologikus jellegéhez eddig sem férhetett kétség, ezen a ponton az ideologia kérdésekkel való nyílt szembenézés megkerülhetetlen.

ÚJ ESZMEI PLATFORMOK KERESÉSE

Pszichológiatörténeti kitekintésünk során láttuk, mennyire illuzórikusnak bizonyult az az elképzelés, hogy a pszichológia egzakt tudományossága megvalósítható társadalomfilozófiai alapok nélkül is. Láttuk azt is, hogy a filozófiával való nyílt és sokat ünnepeelt szakítás legfőképp

arra volt jó, hogy a pszichológia a legkülönbözőbb eszmeáramlatok csapdáiba essék. Akármilyen okok, körülmények játszottak is ebben még közre, nyilvánvaló, hogy a pszichológia tárgy- és szerepkörére vonatkozóan jelentős szemléletbeli változás új eszmei-ideológiai alapok nélkül nem remélhető.

S ezzel kapcsolatban mindjárt megválaszolásra vár egy fontos kérdés. Hogyan lehetséges, mivel magyarázható az, hogy a marxista filozófia társadalmi jelentőségéhez mérten oly csekély hatást gyakorolt a pszichológiai eszmék fejlődésére? Ez a kérdés annál inkább megválaszolást kíván, mivel a marxizmusban — implicite — adva vannak azok a gondolati előfeltevések és azok a metodológiai elvek, amelyek a szubjektumra, az emberi élet személyi vonatkozásaira orientáló pszichológia alapjául szolgálhatnának.

A fenti kérdésre a választ, úgy véljük, nem túl nehéz megadni. Bár egy erre irányuló szellemtörténeti elemzés nyilván bizonyítani tudná, hogy a marxista gondolatok hiánya a pszichológiában mélysegesen összefügg egyfelől a pszichológia immanens fejlődésének belső törvényszerűségeivel, másfelől a marxizmus „antipszichologizmusával”, az igazság azonban minden valószínűség szerint sokkal inkább az, hogy a társadalompolitikai feltételek nem kedveztek a marxista eszmék térhódításának. S ami a polgári társadalmakat illeti, ezt a kissé talán elvont-általános tételt — gondoljunk csak a pszichológia kényszerű ideológikus szerepvállalásaira — aligha szükséges részletesebben is alátámasztani.

Csakhogy keleten sem jött létre nagy „áttörés” ezen a téren. A marxista emberfelfogásban rejlő lehetőségek a pszichológia empirikus szubjektumára vonatkozóan itt sem jutottak igazán kifejezésre. Bár a pszichikum fejlődésének problémáit a szovjet pszichológia számos vonatkozásban tisztázta, s jelentős eredményeket ért el a magasabb rendű idegműködés — a gondolkodás és beszéd —, valamint a kérgi funkciók felépítésének vizsgálata terén, a személyiség viszonylatában nem történt lényeges előrelépés.

Mint ismeretes, a történelmi körülmények a pszichológia kívánatos fejlődésének keleten sem kedveztek mindenben. Ahogy a társadalmi történéseknek megfelelően a marxista gondolatvilágban eltolódott a hangsúly a társadalmi viszonyok fejlődésének egyoldalú értelmezése felé, a filozófiai emberkoncepció is megmerevedett, és az egyén helyzetére irányuló elszórt elemzések lárvaszerűvé mosták a konkrét életet. A történelem szubjektumának, hosszú időn át, legfeljebb anonim tömegek formájában lehetett jelentőséget tulajdonítani.

Az utóbbi évtizedekben ez a görcsös egyoldalúság oldódott ugyan valamelyest, túlzás lenne azonban azt állítani, hogy a filozófia, a társadalomtudományok, s ezen belül a pszichológia, most már maximális figyelmet nyertnek az emberi élet szubjektív vonatkozású kérdéseinek. Máiig sem nyert megnyugtatóan tisztázást például az a dogmatizmus

örökségként ránk maradt tétel, hogy a pszichológia tárgykörével — az emberi élet személyi vonatkozású kérdéseivel — kapcsolatos problémák a társadalmi lét szerveződése szempontjából másodrendű jelentőségűek, illetve elhanyagolhatóak-e. Sokan ma is úgy vélik — marxista ideológusok —, hogy az objektív társadalmi tényezők vizsgálatát megengedhetetlen a mindennapi élet partikuláris problémáival párhuzamba állítani, a két kérdéskörnek egyazon fontosságot tulajdonítani, abból a megfontolásból kifolyólag, hogy az ember társadalmi létét illetően köztudottan a gazdasági-strukturális viszonyok a meghatározók, míg az individuális élet a maga szubjektív vonatkozásaiban csak következménye és kísérőjelensége ezeknek a történéseknek. Ez a szemléletmód azonban valójában értékrenddé tesz egy, az oknyomozásban, a valóság tényfeltárásában, feltétlenül szükséges és helyes sorrendet: Az ember egyedi életének történéseit és sajátosságait — elsőként is lelki életünket — alárendeli a társadalmi élet anyagi történéseinek, strukturális szerveződésének. Ami azonban így, az oki összefüggések szempontjából helyes, ontológiai szempontból másként merül fel. A lét szintjén ugyanis a társadalmi élet gazdasági-strukturális változásai úgy jelennek meg, mint közvetlen, számunkra való, mindennapi életviteli, ha úgy tetszik, lelki problémák. S ennek a számunkra való, mindennapi életnek a belső történései, lélektani eseményei nélkül, a gazdasági-strukturális viszonyok tulajdonképpen nem is léteznek. És ezt csak a vak dogmatizmus tévesztheti szem elől.

Más lapra tartozik, hogy a pszichológia meglévő formái is hordoznak magukban olyan ideologikus örökséget, ami miatt az ember mindennapi élete felől megfogalmazódó társadalmi problémákra érdemben nem reflektálhatnak. Ebből a szempontból a lélektan a marxista elmélet és gyakorlat számára joggal bizonyulhatott másodrendű vagy teljesen mellőzhető problémákkal való foglalatosságnak. A pszichológiai kutatások eredményei nélkül is, ezek ismerete hiányában is minden marxista megtalálhatta annak a módját, hogy a progresszív társadalmi, gazdasági, kulturális, politikai kérdésekben érdekeivel azonos állásfoglalásra jusson. De aligha mondható ez el a mindennapi élet dolgairól is. E téren ugyanis, az emberi megnyilatkozások páratlan sokféleségével találkozva, ezekkel a legkülönbözőbb helyzetekben konfrontálódva, megfelelő pszichológiai ismeretek hiányában az „osztályharcos iránytű” aligha bizonyult minden esetben egyértelműnek és megnyugtatónak. Ahhoz ugyanis, hogy az emberi kapcsolatok és megnyilatkozások közvetlen élményszintjén a mások sorsába szövődő döntéseinkkel, magatartásunkkal s egyáltalán érzéseinkben és gondolatainkban, elveink mellett valamiféle következetességet vállalhassunk, a proklamált társadalmi helyzet és a szubjektív szféra konkrét jelenségei között párhuzamot kell tudnunk vonni. A makro- és mikrovilág eseményeit (az emberi arányokra vi-
gázva) tudnunk kell egymásra vonatkoztatni. Enélkül könnyen meg-

eshet velünk, hogy célját téveszti a szándék, s vak fanatizmussá válik „forradalmiságunk”.

Vonatkozik ez a társadalomszervezés átfogóbb szintjeire is. Minthogy a „soron levő gazdasági-politikai feladatok” csupán nagystíllú elvonatkoztatásai az emberek milliói számára a legkülönbözőbb formát és jeleget öltő „pszichológiai problémáknak” (lelkiallapotoknak), elveink célszerűségét és társadalmi programunk érvényességét a mindennapi élet szintjén bekövetkező változásokon kell lemérnünk. Márpedig ehhez a munkához, amelyben életérzéseket, gondolkodásmódokat, magatartásokat nem fiktív voltukban, hanem társadalmi relevanciájukban kell megragadni, amelyben lelki életünk — s egyáltalán: életünk — konkrét tárgyi tartalmát, a személyi sorsná szerveződő élményeink permanenciáját kell a társadalmi történésekkel és életviszonyaik változásaival megfeleltetni, a pszichológia megkerülhetetlenné válik.

BESZÉLHETÜNK-E MARXISTA PSZICHOLOGIARÓL?

Ahogy sokan máig sem érzik a társadalmi kérdések pszichológiai — emberi — aspektusainak hiányát, velük szemben mások az ellenkező végletbe esnek, lépten-nyomon a „marxista pszichológia” eredményeire hivatkoznak, „marxista pszichológiáról” beszélnek. Márpedig abban éppoly kevés a köszönet, ha a polgári pszichológiai irányzatok felszíni „megmunkálásával” — jobbára csak díszelgő parolák közbeiktatásával — „felvértezzük” marxizmussal a pszichológiát, s természetesnek fogadjuk el ennek megvalósultát, mintha a marxizmus vagy a pszichológia szempontjából tagadnánk összetartozásuk fontosságát. Sajnos bőségesen találunk példát olyan „marxista” pszichológiai munkákra, amelyekben szó sincs az alapkérdések és gondolati előfeltevések társadalomfilozófiai egyeztetéséről, s valójában csak néhány fogalom átkereszteléséből, „marxista” jelzővel való kiegészítéséből áll a világnézetváltás. Ebből kifolyólag aztán sok minden, ami ma „marxista pszichológiaként” polgárjogot szerzett magának, inkább tekinthető a marxizmus — s nem kevésbé a pszichológia — hitelrontásának, mint szellemi gazdagításának.

A „marxista” jelzővel már csak azért is csinján kell bánni, mert, amint azt Garai meggyőzően bizonyítja¹¹, egy sajátos — a pszichológia politikai-ideológiai megítélésére rendszerint jellemző — logika következetes alkalmazásával tulajdonképpen tetszés szerint bármelyik jelentősebb pszichológiai irányzatról kimutatható, hogy alapjában véve közel áll a marxizmushoz, mint ahogy ennek ellenkezője is bizonyítható, hogy ti. a marxizmus szempontjából veszélyes ideológiákat hordoz. Attól függ ugyanis minden, hogy az adott pszichológiai irányzatból milyen

¹¹ Garai László, A pszichológia tudathasadása. *Világosság*, 1979, 6. szám

tartalmi mozzanatokot emelünk ki, mit hangsúlyozunk túl jelentőségén. Azokat a szempontokat-e, amelyek megfelelnek a marxizmus szellemének — és ilyen mozzanatokat tulajdonképpen mindig találhatunk —, vagy azokat, amelyek a marxizmus szemléletmódjától idegenek — és amelyek minden irányzatban szintén szépszerével vannak. Garainak ezért végül is igazat kell adnunk, ha nem látja különösebb értelmét a marxista pszichológia megnevezésnek.

AZ „ÉLETPSZICHOLÓGIÁRÓL”

A marxista jelző elmaradása azonban a legkevésbé sem jelenti azt, hogy a pszichológia a marxista eszmét is nélkülözni tudná. Ellenkezőleg: tárgykörének, módszereinek s egész gondolati rendszerének megváltozása csak attól remélhető, ha a marxizmus elméletének és gyakorlatának szerves részeként a szocialista öngazgatású társadalom átalakításában — átalakításában — megtalálja adekvát helyét és szerepkörét. Ha annak megfelelően, ahogyan a marxizmus ideológiai fegyver a gazdasági-politikai struktúra számára a társadalomszervezésben, a pszichológia az egyén tudatosabb életszervezésének, interperszonális viszonyaink átalakításának eszközévé válik. S azzá válhat, ha hozzásegíti az embereket életérzéseik, gondolataik, konfliktusaik, terveik és problémáik kapcsán *létbeli helyzetük és társadalmi meghatározottságaik* tudatosításához, lehetővé téve így számukra, hogy rendelkezzenek azzal a perspektívával, előrelátással, amely az értelmesen cselekvő, önismeretre vágó és helytállásra törekvő, döntéseikért felelősséget vállaló életük szempontjából kívánatos.

A majdani (élet)pszichológiának, tárgyköre első körvonalazása során, abból kell kiindulnia, hogy a személyes életet, ezt a tudományos megismerés által mind a mai napig tagadott szférát, legfontosabb vonatkozásaiban *visszaigazolja* társadalmi-strukturális alapjaira. Ez a célkitűzés szorosan következik abból az előfeltevésből, mely szerint az emberi élet aktuális kérdései nem csupán a társadalmi objektivációs rendszerek szintjén válnak megragadhatóvá, mint a gazdaság, a politikai, tudományos, kulturális élet problémái, hanem a személyi életvitelek töréseiben, zsákutcáiban is. Ami tulajdonképpen természetes is, hiszen az intézményekben, objektivációkban feszülő ellentmondások éppen attól válnak társadalmi problémává, hogy mind több egyént érintenek egzisztenciájában. Amidőn tehát Adam Schaff azt írja, hogy ma „a társadalmi kérdések marxista vizsgálatának Achilles-sarka a pszichológia”¹², ezt mindenekelőtt úgy kell értenünk, hogy nemcsak a pszichológiának van szük-

¹² Schaff, Adam, *Marxizmus és egyén*. Kossuth Könyvkiadó, Budapest, 1968., 90. old.

sége a marxista emberfelfogásban rejlő társadalomfilozófiai alapokra, de a marxizmus sem nélkülözheti azokat a pszichológiai kutatásokat, amelyek a társadalmi élet szubjektív szférájában zajló történésekre irányulnak. Annál kevésbé nélkülözheti, mivel századunkban a szubjektív szféra történései a legkülönbözőbb egzisztenciális problémák feszítőerejével hívják fel magukra a figyelmet a társadalmi progresszió jelentős bizonytalansági faktoraként.

Az a körülmény, hogy az objektív társadalmi-természeti létviszonyok bennünk mindig alanyi vonatkozásaikban, vagyis minden emberi egyed számára másként és másként jelennek meg, okot és alapot ad azoknak az örökzöld filozófiai kérdéseknek az ismételt felvetésére, mint pl. hogy „Mi az élet?”, „Van-e lélek?”, „Hová tartozunk és mivé leszünk?”, „Hogyan élünk?”, „Mire törekedjünk?”, „Miként tehetnénk szert barátokra és szerelemre?”, „Hogyan lehetnénk boldogok?”, „Miben lássuk életünk értelmét?”, „Hogy viszonyuljunk a halálhoz?” stb. A pszichológiának nem volna szabad idegenkednie ezektől a kérdésektől. Ami természetesen nem jelenti azt, hogy ezeket a kérdéseket mintegy receptszerűen meg is kell válaszolnia minden ember számára. E téren azonban sokat tehetne mégis a leendő „életpszichológia” azáltal, ha feltárná konkrét személyi sorsok kapcsán, hogy egy-egy ember élete, pszichikuma, lelkiállapota társadalmi alapjait tekintve milyen tárgyi tevékenységnek s milyen interperszonális viszonyoknak felel meg; milyen társadalmi szituációnak a következménye, kifejeződése.

Az „életpszichológia” számára maga a *lét* a fontos: az ember tárgyi-termelői tevékenysége, illetve a termelési és csereviszonyokban elfoglalt helye, szerepköre az egyéni élettörténetekbe ágyazva. Tárgyát tekintve tehát a legkevésbé sem tekinthető metafizikusnak, hiszen a társadalmi valóság olyan mozzanatait kell feltárnia, amelyek materiális voltahoz kétség aligha fér. Eközben a szubjektumnak arra az átélő-cselekvő magatartására kell alapoznia, amely révén a lét egyéni és társadalmi vonatkozásai szüntelenül átfolynak egymásba, feladva és visszaszerezve, megőrizve és megszüntetve a személyes élet és a társadalmi lét „elkülönültségét”¹³. Az ember alanyi viszonyainak és a társadalom strukturális viszonyainak ez a szüntelen egybefolyása és különválása, a kölcsönhatás és átcsapás, a *dialektikus folyamat* maga az, amit az „életpszichológia” tárgyának legfontosabb sajátosságaként kellene számon tartanunk.

Persze nem az elnevezéseken kell lovagolnunk. A pszichológia új, számon kért lehetőségeként az „életpszichológia” elnevezést — egyelőre csak munkajellegű meghatározásként — azért érezzük találónak, mert hűen érzékelteti, hogy a modern lélektannal szemben nem egy fiktív

¹³ Lásd erről még Hódi Sándor, A szociálpszichológia kihívása. *Híd*, Újvidék, 1980, 4. szám

ember nem létező lelki életének általános törvényszerűségeit kutatja, hanem meghatározott tárgyi tevékenység és interszubjektív viszonyok átélő-cselekvő szerveződése kapcsán konkrét emberéletek mozgásirányának lehetőségét és megélt minőségét.

Az emberélet jelzett kérdéskörére vonatkozóan, mint tudjuk, a marxizmus csak a társadalmi-strukturális viszonyok elemzésének elvont szintjén ad — implicite — választ. Az idevonatkozó filozófiai, politikai, közgazdasági vagy szociológiai elemzésekből azonban, minden hasznos tanulságuk ellenére, egy értelmes, de neurotizálódott vagy alkoholista ember önnön életét illetően konkrét következtetésekre aligha juthat. Akkor sem talál bennük hasznosítható támpontokat, kapaszkodókat, ha ezek az elemzések közvetve érintik is azokat a társadalmi ellentmondásokat, amelyek neurózisában vagy alkoholizmusában kicsapódnak. De hát a filozófiai, közgazdasági, politikai stb. tudományos elemzéseken ezt a közvetlen segítséget nem is kérhetjük számon. Mert más a funkciójuk.

De vajon mennyiben áll ez a pszichológiára is? Szükségszerű-e, hogy a pszichológia is ilyen elvont szinten tárgyalja mindazt, ami viszont bennünk megismételhetetlen, egyszeri? Mint tudománynak feltétlenül távol kell-e tartania magát az érzéseinkben, gondolatainkban, cselekvéseinkben megnyilvánuló, formát öltő társadalmi tartalomtól?

Vagy tekintsük jogosnak mégis a laikus emberek elvárásait, akik, mit sem törődve a pszichológia tudományos aspirációival, tárgyköri bizonytalankodásával és kétes ideológiai megbízatásaival, a mindennapi élet során felmerülő problémáikra várnak megoldást, közvetlenül hasznosítható tanácsot, mi több: életvezetési elveket és életprogramot?

Úgy véljük, s talán sikerült is valamelyest bizonyítanunk, hogy jogsak ezek az elvárások. És ha a pszichológia ezeket eddig is elháríthatta magától, az csak azzal magyarázható, hogy fontosabbnak bizonyultak számára más irányú társadalmi megrendelések és megbízatások.